

ХАРТИ ЗА „НОВО ОБЩЕСТВЕНО ЗДРАВЕОПАЗВАНЕ“

Клара Докова, Петя Бончева

CHARTERS FOR „A NEW PUBLIC HEALTH“

Klara Dokova, Petya Boncheva

РЕЗЮМЕ

Изследователското внимание е насочено към хартите поради факта, че в сферата на общественото здраве, глобалните стратегически политики през последните петдесет години се задават и развиват най-често чрез харти и декларации. Целта на статията е да разгледа обединяващите и специфични особености на две от основополагащите харти в сферата на общественото здраве: Отавската и Хартата от Оканаган, приета от Международната мрежа на университетите и колежи за промоция на здраве 2015 г. Направен е сравнителен исторически преглед на двата документа. Хартата от Оканаган утвърждава и адаптира принципите на промоция на здравето към институциите на висшето образование. Познаването и приемането ѝ са първите необходими стъпки за присъединяване към глобалното университетско движение за промоция на здраве.

Ключови думи: Отавска харта; Харта от Оканаган; университети за промоция на здраве

SUMMARY

Research attention is focused on charters due to the fact that in the public health sphere, global strategic policies over the past fifty years are looming and developing most often through charters and declarations. The purpose of the article is to examine the unifying and specific features of two of the founding charters in the field of public health: the Ottawa and the Okanagan Charter; the later adopted by the International Network of Universities and Colleges for Health Promotion 2015. A historical comparative analysis of the two documents is performed. The Okanagan Charter endorses and adapts the principles of health promotion to higher education institutions. Understanding and officially adopting it are the first steps needed for joining the global health promoting universities movement.

Key words: Ottawa Charter; Okanagan Charter; health promoting universities

Въведение

Хартата е юридически документ, предоставящ специфични права и отговорности на хора и/или институции.[6] Хартите възникват в древността, като вероятно първата, за която има доказателства е Хартата на владетеля на древна Персия, Кир, с която се обявява победата над Вавилон от 539 пр.н.е. [2] Тя е представяна като първата декларация за правата на човека, защото описва възстановяване на храмове на различни богове и намерението да се разреши свободно практикуване на вярата от прогонените от победения владетел хора. [2]

Една от важните в глобален аспект харти е „Магна харта“ - Великата харта на свободите, първата писмена конституция, гарантираща правата на гражданите. Приета 1066 г. в Англия, Магна харта представлява договор между Крал Джон и тогавашния елит, с който се установяват принципни писмени правила валидни за двете страни. Кралят, който дотогава има абсолютна власт, приема, че Хартата е над него. Така се установява един от основните принципи на управление валидни днес, който обявява абсолютната власт на закона над всички, включително над управляващите.[1] Освен това голямо постижение на Магна харта, други основни нейни разпоредби гласят:

- „Никой управител ... няма да подвежда

никого под съд само по свое собствено обвинение, без за това да се привлечат надлежни свидетели“ (член 38). [1]

- „Никой свободен човек няма да бъде задържан или затварян, или лишаван от имот, или поставян извън закона, или разоряван по какъвто и да е начин, ... освен по законна присъда ...“ (член 39).[1]

- „На никого ... няма да продаваме, на никого няма да отказваме или да отлагаме право на правосъдие“ (член 40).[1]

Играли важна роля в различни исторически периоди, хартите са актуални и днес, като са запазили смисъла и значението вложени в тях при създаването им – договор, който дава права и свободи, т.е. овластява.

Вниманието ни е насочено към хартите поради факта, че в сферата на общественото здраве, глобалните стратегически политики през последните петдесет години се задават и развиват най-често чрез харти и декларации. Кратък преглед, без претенции за изчерпателност на по-важни документи в общественото здраве не може да пропусне Декларацията от Алма Ата „Здраве за всички“ (1978 г.), Отавската харта за промоция на здраве от ноември, 1986 г., Декларацията от Джакарта за бъдещето на промоцията на здраве през 21 век (1997 г.), Хартата от Банкок за промоция на здраве

в глобализацията се свят (2005 г.), Хартата от Оканаган на Международната мрежа на университетите и коледите за промоция на здраве (2015 г.), за да се стигне до Глобалната харта на СЗО за здравето на обществата (2016 г.), актуализирана 2018 г. [4, 7, 8, 19-22]

Целта на настоящата статия е да разгледа обединяващите и специфични особености на двете основополагащи харти в сферата на общественото здраве: Отавската и Хартата от Оканаган приета от Международната мрежа на университетите и колежи за промоция на здраве 2015 г.

Безспорно, най-популярната Харта в сферата на общественото здраве, е Отавската, която има важно (често забравяно) подзаглавие: „Преход към новото обществено здравеопазване“ („the move towards a new public health“). [21] Хартата се явява обществен договор между СЗО, правителствата на държавите-членки и обществата, за нов подход в усилията за подобряване на здравето на хората. Договор, който трябва да постави здравето (в неговия изцяло позитивен смисъл) и то не на отделния човек, а на групово и популационно ниво, в центъра на правителствените политики.

В този период – 70-те и 80-те години на 20-ти век лидерите-стратези са разтревожени от факта, че много от най-добрите традиции на общественото здраве, установени още от 19-ти век са засенчени от медицинския технологичен прогрес и фокусът върху индивидуалното поведение.

Отавската харта стъпва на здрави исторически основи. Тя се свързва с няколко основни документа, които не само я вдъхновяват, но и определят целта на създателите ѝ – да възродят успеха на общественото здраве от първата половина на двадесети век, като продължат принципите му. Към инспириращите документи се числят 1) изследванията на историка на медицината Henry Sigerist (1941, 1945) обобщил, че здравето зависи от наличието на приличен стандарт на живот, добри условия на труд, образование, условия за почивка, . . . [и това че]. . . здравето не е отсъствие на болест, а нещо положително, радостно отношение към живота; [16,17] 2) конституцията на СЗО с позитивното определение за здраве в своя преамбюл, [13] 3) докладът на канадския министър на здравеопазването Марк Лалонд за здравето на канадците [10], 4) Декларацията „Здраве за всички“ от Алма Ата 1978 г. [18], 5) критиката на Томас МакКеон (1980 г.) към съвременната медицина. [12]

Провокирани от тези основополагащи документи изследователи и политически визионери в областта на общественото здраве непрекъснато търсят отговор на въпроса: „Какво всъщност е онова, което създава здраве?“ [9]

Отговорът е заложен в Отавската харта:

„здравето се създава в контекста на ежедневието живот: там където хората живеят, обичат, работят и играят“.

Същността на прехода към „новото обществено здраве“ според Отавската харта е в пресечната точка между петте основни области на действие: 1) създаване на здравословна обществена политика, 2) подкрепяща здравето среда, 3) развитие на индивидуални умения, 4) стимулиране на участието на общността и 5) преориентиране на здравните услуги, постигнати чрез стратегиите за застъпничество, посредничество и защита. [21]

Отавската харта, цели да съчетае работата по социалните детерминанти на здравето (старото обществено здравеопазване) с ангажимент за овластяване на личността и обществото (новото обществено здравеопазване).

Освен широко познатите, представяни във всички публикации стратегии и основни области на действие, Отавската харта предлага три иновативни подхода към общественото здраве.

Първият е позитивното разбиране за здравето, емблема на промоцията на здраве, изцяло в духа на традициите, заложи с конституцията на СЗО. [10] Новият момент, наложен от Отавската харта е, че здравето вече не трябва да се разглежда като „състояние на пълно благополучие“, както предполага конституцията на СЗО, не се разбира само като резултат от въздействието на здравните детерминанти, а само по себе си се счита за ресурс, инвестиция, здравен капитал.

На **второ** място, хартата дефинира базови ценности и принципи, които трябва да бъдат гарантирани и насърчавани, които сами по себе си благоприятстват здравето. Сред водещите са **овластяването**, обществената ангажираност и активното участие на обществото във всичко, което касае здравето. Проф. Майкъл Мармот, един от лидерите на общественото здраве днес, потвърждава, че овластяването на личността и обществото са ключът за здравен напредък. [11] „Незачитането на основните човешки потребности за автономност, овластяване и човешка свобода са главна причина за влошено здраве“. [11] Към овластяването и участието на обществото, Rootman и кол. идентифицират още принципите на равнопоставеност, справедливост, холизъм, междусекторно сътрудничество, устойчивост. [15]

Третата иновация на Отавската харта, това е безпогрешното ситуиране на здравето като продукт на ежедневието живот. Не е случаен фактът, че първият проект за промоция на здраве е проектът „Здрави градове“. Изборът му е инспириран от факта, че в исторически план успехът на общественото здраве е свързан с градовете: „Градовете някога най-беспомощни и опустошени от жертви

на болести...“чрез мерките на класическото обществено здраве постигат първия епидемиологичен преход. Затова в отговор на новия обществен договор - Отавската харта, градовете са приоритетно поставени в светлината на прожекторите, а мотото на движението „Здрави градове“: „Мисли глобално - действай локално“ цели да насочи инвестиции и здравно политически усилия към здравето на градските обитатели. Не е случайно и това, че Ливърпул е избран за домакин на първия координационен център на проекта „здрави градове“, защото Ливърпул е родният град на първия директор за здравеопазване не само в Ливърпул, но и в цяла Великобритания - д-р Уилям Хенри Дънкан.[9]

Отавската харта задава необходимото за възраждането на общественото здравеопазване в съвременните общества и то с поглед към 21-ви век, но в следващите десетилетия желаната революция в общественото здраве сякаш не се случва. [9] Промяна протича, но „тиха“, повече по върховете на международните институции, без да достига ефективно до хората. Зазвучават критични гласове, към прекаления политически натиск отгоре - надолу, за сметка на „по-човешките“, „овластяващи аспекти“ на промоцията на здраве. [14] Хартата се приема по-скоро като списък от ценности и принципи, отколкото като ефективен мобилизиращ призив за овластяване.

През 2005 г. шестата международна конференция за промоция на здраве в Тайланд пряко декларира пропуските чрез Хартата от Банкок, предпоследният абзац на която гласи:

„След приемането на Отавската Харта са подписани значителен брой резолюции на национално и световно равнище в подкрепа на промоцията на здраве, но те не винаги са последвани от действия. Участниците в конференцията в Банкок призовават държавите-членки на Световната здравна организация да прекратят бездействието с политики и партньорства за здраве.“[20]

Необходими са реални действия, които да ангажират всички хора. Една от посоките за работа е развитие на идеята за изграждане на местата за промоция на здраве. През 1996 година след вече създадените мрежи на „Здрави градове“ (1986), болници за промоция на здраве (1988) „училища за здраве“ (1991), „региони за здраве“ (1992), се провежда и първата международна конференция на университети за промоция на здраве в Ланкастър Великобритания.[18]

Активността на новата мрежа доказва, че висшите училища са в особена, по-благоприятна позиция и имат различен, по-голям потенциал да работят за здравето и благополучието не само на

студентите, на цялата университетска общност (вкл. академичен състав, администрация, служители работещи), а и на широката общественост. Потенциалът и силата на университетите се дължи на няколко фактора:

- Те обединяват енергията на голям брой динамични, високо образовани, мотивирани да работят за собствено и обществено развитие млади хора; Веднъж ангажиран с конкретна вълнуваща идея / идеология, се очаква младият човек да ѝ посвети не една, две, пет години, а цял живот, а защо не и да въввлече и следващите поколения;

- Университетите са носители, създатели и разпространители на трансформиращо обществено знание и иновации;

- Те са естествени центрове динамично обвързани с широки обществени кръгове - политически, бизнес, социални, културни институции, с които са в непрекъснат обмен на идеи, ресурси и кадри, които излизат от университетите запалени с определени идеи и култура и директно ги вливат в секторите в които се реализират;

За да се мобилизира този мощен трансформиращ, високо образован потенциал да работи за здравето се осъзнава потребността от нов стимулиращ документ, който официално да призовава, ангажира, посвещава институциите за висше образование по пътя за промоция на здраве. Процесът започва с научна работа, бързо въвлича изследователи от цял свят, ентузиазирани да реализират резултатите от своите проучвания. Активност се регистрира във висшите училища от всички региони на света.

За да се стигне до 2015 година когато Седмата международна конференция на университетите за промоция на здраве се завръща в родината на промоцията на здраве, Канада, но този път не в Отава, а в университета на Британска Колумбия, Келоуна, Оканаган кампус. Именно там е създадена Хартата от Оканаган, в съавторство между изследователи, практики, администратори, студенти и политици от 45 страни, представляващи образователни и здравни организации.[8]

Хартата от Оканаган също може да се разглежда като договор, подписването на който ангажира университетското ръководство и университетската общност за постигане на целите на Хартата, чрез инициативи и действия подходящи за конкретния институционален контекст, следвайки принципите на хартата.

Хартата на Оканаган изрично приема определенията на СЗО за здраве и промоция на здравето. Връзката ѝ с Отавската Харта е несъмнена, систематична във всички съставни елементи от определенията, през областите на действия и основни принципи.

В хартата са формулирани два призива за действия (с които трябва да се попълнят липсите на Отавската харта), обвързани с общо осем области и три цели които трябва да бъдат постигнати с действията:

1. Да ръководят и вдъхновяват действия, за промоция на здраве.

2. Да стимулират диалог и научни изследвания, които да разширяват местните, регионалните, националните и международните мрежи на университети и колежи за промоция на здраве.

3. Да мобилизират международни и междусекторни действия за интегриране на здравето във всички политики и действия, като по този начин се осигурява непрекъснато развитие на университетите и коледжите за промоция на здраве.

Призивите към висшите училища гласят:

1. Да се интегрира здравето във всички аспекти от културата на институцията, включително в администрацията и академичното управление;

2. Да се предприемат действия за промоция на здраве на всички нива от местно до глобално.

Първият призив за действие е обвързан с пет области, за да се „вгради здравето във всички аспекти на културата на институцията“. Тези пет области на действие пряко отразяват петте области заложи в Отавската Харта и целят осигуряване на оперативна ежедневна дейност за подкрепа и утвърждаване на здравето. Вторият призив добавя още три основни области на действие: обучение, научни изследвания свързани със здравето и широко междусекторно сътрудничество на всички нива - от местно до глобално. Вторият призив цели осигуряване на ефективно лидерство, генериране на трансформиращо знание и изграждане на широки партньорства.

Изложени са осем принципа следвани от университетите за промоция на здраве. Те са в пълен синхрон с принципите от Отавската харта и включват: салутогенеза; действия там, където хората работят и живеят; системен подход; холизъм; стимулиране на активното участие; интер-секторно сътрудничество и партньорство; подчиняване на приоритетите на местните общности; стимулиране на научните изследвания основани на доказателства.

Онова, което отличава Хартата от Оканаган от Отавската харта е видът ѝ. Ако в Отавската Харта доминира стилизираната емблема / лого, в хартата от Оканаган такава липсва. То е заменено с фотографии от девствената природа, запазена с грижа за днешните жители от коренното население.

Изложението започва с вдъхновяващата молитва - призив на старейшината на народа на Оканаган, за грижа за природата и живота, следователно

и здравето.

А текстът на хартата има вид на реален договор обвързващ страните с права и отговорности, но без срок и наказателни клаузи. Защото всички страни могат да почерпят единствено ползи, пропорционални на действията и свободата, която обрзаванието и здравето осигуряват.

Заклучение

Стотици водещи университети по света са осъзнали и възприели идеята за промоция на здравето с убедеността, че тя ще им помогне за устойчиво развитие и просперитет във все по-конкурентната международна среда. В България е имало опити за изграждане на различни места за промоция на здраве в различни периоди с колеблив успех. Идеята за университети за промоция на здраве все още не е стигнала до висшите училища в страната ни. За да се промени това, е необходим нов начин на мислене и действие.

Необходими са:

1. Ясна визия, че устойчивото висше образование със здравословни условия на труд са характерни за модерните, атрактивни и успешни висши училища.

2. Адекватно и устойчиво финансиране, за да се намали зависимостта от финансиране от трети страни.

3. Готовност и смелост на ръководителите и администраторите на висшите училища да превърнат здравето в базов елемент от културата на висшето училища и да осигурят за тази цел достатъчни и устойчиви ресурси.

Нашата надежда е, че българското висше образование, ще има сетивата и ще разпознае възможностите, предлагани от промоцията на здравето в университетите, за да станат те по-успешни, привлекателни и конкурентни. Факултетът по обществено здравеопазване на МУ Варна се е погрижил Хартата от Оканаган да е достъпна на български език, в очакване на първия български университет или колеж, който ще прояви смелост да се ангажира и заработи за да интегрира здравето в културата на своята институция.[3]

Литература:

1. Българи в Лондон. Какво е Magna Carta (Великата харта на свободите)?, <https://bulgariansinlondon.com> [посетен, Юни, 2021].
2. Български Хелзински комитет. Първата „декларация на човешките права“ пристигна за премиера в САЩ, <https://www.bghelsinki.org/bg/news/prvata-deklaraciya-na-choveshkite-prava-pristigna-zapremiera-v-sash> [посетен, Юни, 2021].
3. Международна конференция на университетите и коледжите за промоция на здраве (7-ма : 2015 : Келоуна, (Б.К.)). (2015). Харта от Оканаган : Международна харта на университетите и коле-

- жите за промоция на здраве [O]. doi:<http://dx.doi.org/10.14288/1.0430335> [посетен, Юни, 2021].
4. Borisch B, Lomazzi M, Moore M and Krech R. Update on the Global Charter for the Public's Health, Bulletin World Health Organization, 2018 Jun, DOI: 10.2471/BLT.17.19882.
  5. Breslow L. From disease prevention to health promotion. JAMA, (1999), 281: 1030-1033.
  6. Encyclopedia Britannica. Charter, <https://www.britannica.com/search?query=charter> [посетен Юни, 2021].
  7. Global Charter for the Public's Health [internet]. Geneva: World Federation of Public Health Associations; 2016. Available from: <https://www.wfpoha.org/document-upload/the-global-charter-for-the-public%E2%80%99s-health.pdf> [посетен Юни, 2021].
  8. International Conference on Health Promoting Universities & Colleges (7th : 2015 : Kelowna, (B.C.)). (2015). Okanagan Charter : An international charter for health promoting universities & colleges [O]. doi:<http://dx.doi.org/10.14288/1.0132754>.
  9. Kickbusch I. The move towards a new public health. Promotion & Education. 2007;14(2_suppl):9-9. doi:10.1177/10253823070140020301x.
  10. Lalonde, M. (1974). A new perspective on the health of Canadians. Ottawa, ON: Minister of Supply and Services Canada. Retrieved from Public Health Agency of Canada website: <http://www.phac-aspc.gc.ca/ph-sp/pdf/perspect-eng.pdf> [посетен Юни, 2021].
  11. Marmot M. Health in an unequal world – social circumstances, biology and disease. Clinical Medicine, 2006, 6 (6) 559-572; DOI: 10.7861/clinmedicine.6-6-559.
  12. McKeown T. The Role of Medicine. Princeton, (1980) Princeton University Press.
  13. Preamble to the Constitution of the World Health Organization as adopted by the International Health Conference, New York, 19-22 June 1946; signed on 22 July 1946 by the representatives of 61 States (Official Records of the World Health Organization, no. 2, p. 100) and entered into force on 7 April 1948. Available at: www.who.int/about/definition/en/print.html [посетен Юни, 2021].
  14. Raeburn J. Ottawa Charter: reflections from down under. Promotion & Education. 2007;14(2_suppl):10-10. doi:10.1177/10253823070140020401x.
  15. Rootman I, Goodstadt M, Potvin L, Springett J. A framework for health pro- motion evaluation. In: Rootman I, Goodstadt M, Hyndman B, et al. (Eds.), Evaluation in Health Promotion: Principles and Perspectives. Copenhagen: World Health Organization, 2001;7-15.
  16. Sigerist HE. Medicine and Human Welfare, New Haven, Conn: Yale University Press; 1941:100.
  17. Sigerist HE. The University at the Crossroads: Addresses and Essays. New York, NY: Henry Schuman; 1946:127.
  18. Tsouros, A., Dowding, G., Thomson, J. & Dooris, M. (eds.) (1998) Health Promoting Universities. Copenhagen: WHO Regional Office for Europe <http://www.euro.who.int/document/e60163.pdf>.
  19. World Health Organization. Declaration of Alma Ata. 1978. Available at: www.who.int/hpr/NPH/docs/declaration_almaata.pdf [посетен Юни, 2021].
  20. World Health Organization. The Bangkok Charter for Health Promotion in a Globalized World. WHO, 2005.
  21. World Health Organization. Regional Office for Europe. (1986): Ottawa Charter for Health Promotion, 1986. World Health Organization. Regional Office for Europe. <https://apps.who.int/iris/handle/10665/349652>
  22. World Health Organization. (1997): The Jakarta Declaration: on leading health promotion into the 21st century = Déclaration de Jakarta sur la promotion de la santé au XXIe siècle. World Health Organization. <https://apps.who.int/iris/handle/10665/63698> [посетен Юни, 2021].

! Адрес за кореспонденция:

• Д-р Клара Докова д.м.

Катедра по социална медицина и организация на здравеопазването, МУ – Варна
e-mail: klaradokova@gmail.com